

ՀԱՆԴԻՍ ԱՄՍՕՐԵԱՅ

ԲԱՐՈՅԸԿԱՆ, ՈՒՍՈՒՄՆԸԿԱՆ, ԱՐՈՒԵՍՏԻԵՏԸԿԱՆ

Կը հրատարակուի առեւ ամսոյ սկիզբը :
Բաժանորդագինն է կամ իրի վճարելի՛ ծարձկնաւ 8 ֆր. — 4 րբ. : — Վեցամսեայ՝ 5 ֆր. — 2 րբ. 50 կոպ. :
Մէկ թիւ առաւմին կը վաճառուի 1 ֆր. — 50 կոպ. :

Խոխագրութեամ Էնկոմիտատայրն է՝ Վիննա, Միտթարնա Միտթարնաթիւն Մայր վանքը :
Ճամբոս ծախքն խոխագրութեան վրայ է :
Ժամանցմանըն առաւմին սակարկութեամբ :

ՐՈՂԵՆԳՆԻՈՒԹԻՒՆ

ՈՒՍՈՒՄՆԸԿԱՆ
ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ — Ճառագարնութեան ինչոքը : —
Հետազոտութիւնը նախնաց ոամբօրէնն վրայ :
ԳՐԱՆԱՆ — Բաթֆի + — Պատմութիւն յայ լրագրութեան :

ՍՐՈՒԵՍՏԻԵՏԸԿԱՆ
ՏՊԱՆՈՒՄՆԱԿԱՆ → Նորայտ մեծակիր յայնրէն տանոր ճրագարնական ծանուցմանց համար :
ՎՃՏԻԿԱՆԵԱՆ ԱՐՈՒԵՍՏԱՆԻՍԻՍ (Պատկերազ.)

ՍՍԵՆՏԵՐ
ՆՈՐԱՆՈՒՐ — ՏԵՏԵՍԱԿԱՆ — ՄԱՆՐԱՆՈՒՐ
ՔՈՂԱՔՍՏԻՆ ԵՍԵՆՏԵՐԻՆ

ՈՐՄԱՐՄՆԵԿԱՆ

ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ

ՏՈՒՆԻՐՉՈՒԹԵԱՆ ԽԵՒԻՐ

(Ըրոնալալա-իլալա)

Հագին թէ յիշեալ գրութիւններով կ'երեւարաւ հասարակ գործնականին ճամբան հարթութեամբ, դժուարութիւնը ըստ կարի մարձուած, յանկարծ այս միեւնոյն ժամանակները տարբեր ուղղութեան գիծ մը ձգուած դէմը կ'ելլէր ցայնվայր ընդուռուած ուղղութեան. այսինքն ամենեւին հակառակ :

Ժողովրդականութիւն (popularité) խորշելի էր ղիկնական դպրոցին, որն որ ճիշտ յիշեալ 1840 տարիէն իւր գարալուին ունէր նորագեալ մատենագրութեանն : Խոտան էր իրեն՝ էքրոնի թուրքալուսին, եւ ասակականութեան գրեթէ հաւասար. իրեն՝ որ բոլորովին սերտիւ յարած էր անխառն դասականութեան (classicisme), եւ այն անտեղիտալի սկզբանց վրայ հաստատած էր ամենայն ինչ : Սոյն դպրոցն անխնայ ջրից ձուլցց ամենայն ինչ նախնաց կողմ-

պարաւ, եւ միայն ու միայն նախնական անարատ հայկարանութեան. Լեզու, Ուղղագրութիւն, Ճառագարնութիւն, եւն : Եւ մանաւորապէս այս վերջինն, գոտագարնութիւն, նորագեց ընդ խիստ օրինոք եւ անտերիւր հետեւողութեամբ դասականին. ոչ է բաց առելով նաեւ համբաւեալ չ եւ ք բրերուն ամենուրեք գործածութիւնը : Առաջնորդ ունելով գերագոյն հեղինակութեան օրինակն՝ այնուհետեւ ամեն եւրոպագիր բառկամ անուն կ'իրեւակայուէր, կ'ուղչէր ըմբռնել իբր թէ յունարէն գրուած եւ անկէ ի հայ փոխելի. ըստ նմանութեան նախնաց՝ որոնք իրենց անձնական ծանօթութիւնն որ ունէին արեւելեան անուանց՝ կը զոհէին յունականին, գրելով՝ օրինաւ : Միջր փոխանակ Միջր յար, կամ նման՝ Լատինաց յունակերպ Mustapha, Տնութեան կիկքը պահելու համար : Ասոր վրայ՝ ետքերը : Եւ նախ (1841) ի գրաբարի, որ անշուշտ առաջին իրաւունքն ունէր, եւ անմիջապէս ետքը՝ (1842) նաեւ յաշեարհաբարի կը գրուէր

- Paris, Պարիս քաղաք. Teneriffa, Տեներիփա.
- Sibérie, Սիբերիա. Bossuet, Բոսսուէ.
- Nottingham, Նոտտինգհամ. Baumgartner, Բաւմգարտնաւ.
- Newton, Նիւտոն. [նէր.
- Bonn, Բոնն քաղաք. Clovis, Կլովիս.
- Madagascar, Մագասկար. Carlomanus, Կարլոմանոս.
- Carpath, Կարպատ լեռ. Carolus, (Charles), Կարոլ.
- Forster, Փորստեր. [լոս.
- Wolfram, բրոմ, օ-
- Northumberland, Նորթմըթհամբըրհամ. xyste, cadmium, վոլֆրամ.
- Stromboli, Ստրոմբոլի. րամ, բրոմ, յոք, դրոն, կազմիտ, եւն :

Դեպքեր ալ կային՝ ուր նախնաց պնդագոյն նմանութիւնն յառաջ մղելով՝ գրողն անուան մ'ուղղագոյն սկզբնականն անփոխանալ

կը ձեւանար, եւ աչքին տակ ունեցած բնագրին անճշգրտութիւնն օրինակելով կը շատանար. զորօրինակ՝ արարացի Ադրբեյբեյճան **الجزيرة** առնուին եթէ գաղղիացոյցն քով **Abderrame** եղած գտնէր ի Տայ. կը գրէր **Աբդերհամ**, իբրեւ յուն. **’Αβδερράμος**, նոյնպէս **Կրղ. de Firmin Didot à Paris**, իբրեւ **του ἐν Παρισίοις Φερμίνου Διδोटίου**, Փէրմինով Գլբերտոյ որ ի Պարիս:

Այս կարգի անսովոր գրութիւնք, որչափ որ եզական կերպարանք ունենան տարակցոյ չկայ որ բարձր գասակնութեան շրջանին մէջն են միշտ, եւ գիտութեան առջեւն օրոշ կարգի յարգմանին: — Ասոր շատ նման ընթացք ունի այսօր **Յունաց նորոգեալ մատենագրութիւնը** այսինքն իրենց աշխարհարար լեզուին մէջ:

Տարակցոյ չկայ որ գեւ այն ժամանակներուն համար տարածամ էր այն յանկարծաշատ նորութիւնը. ուստի եւ անպատրաստ ընդհանրութեան մ’ոչ յարգին եւ ոչ համակրութիւնն էր յուսանի, նաեւ ոչ հասկացողութիւնը. կամ թէ ըսենք՝ — նորոգութեան ձեռնարկողներն ի հեռուստ շատ աւելի նպաստօր տրամագրութիւն, մեծագոյն ընդունակութիւն կ’ընթացրէին ընթերցողաց կողմէն՝ քան որչափ ասոնց գրաւորական կրթութեան աստիճանը կը տակէր. մինչդեռ ասոնք ապշած շուարած կը նայէին թէ ինչ է առջեւնին գրուածը, մանաւանդ որ հետզհետեւ կը յաճախէր նորակերպ գրուածոց թիւը՝ գրաբար եւ աշխարհարար: Եւ իրօք, ինչ նորանշան «**օտարացեցիչ**»՝ երեւոյթի այնպիսեաց աչքին՝ որ բարորդին արդիական ոգով վառուած՝ նոր կերպականութեան օգով սնած՝ կը սիրէին եւ կը սպասէին à la mode գաղղիական նուրբ ձեւերու ձայներ նաեւ ի գրաբարի. զորօրինակ՝ **գէնթֆիւուս**², **թիթֆիլ**, **ծիւլ Սէզաու**, **թրազկիպիւլ**, եւ այլն, եւ յանկարծ նոյն գաղղիացեալ յն. եւ լատ. անուանց տեղ լսել սահմանի հպարտեալ **խոստգուստ հնչմունք**, կուրնտոս կուրտոս **Quintus Curtius**, **Տիտոս Ղիւիոս Titus Livius**, **Յուլիոս Կեսար կամ Կայսր Julius Cæsar**, **Քորսաքուռ Պրասոսթուլոս**. Այս՝ ժողովրդական կողմանէ: — Եւ անշուշտ մէկ զինէ բացարարութիւն կամ հրահանգ մը կը սպասուէր սասանեցուցիչ երեւուածին ի նպաստ կամ ընդդէմ:

Չուշացան գրաւոր յայտարարութիւններ հետզհետեւ՝ յանուն բանասիրութեան, որ լեզուագիտական, քերականական եւն. ցուցմունքներով պիտի նորասօրէին հասարակութեան միջքն, եւ այն նորութեան հեղինակներուն ծառայէին իբր համոզմունք, ազդարարութիւնք, եւ իրարք զգուշացուցիչք՝: — Ըսինք թէ ժամանակները գեւ չէին տաներ յանկարծական փոփոխութիւն ազգին հասարակութեան նկատմամբ. եւ ահա նաեւ գիտնոց շրջանին մէջ ընդհարաւ նոյն նորութիւնն իբրեւ պայանդակ նորաձեւութիւն, կամ նորասիրութեան նշունը. ոչ իբրեւ խտապահանջ վարդապետութեան (rigorism) արդիւնք, ոչ իբրեւ յանդգնական ձեռնարկութիւն տարածամ առ ընդհանրութիւնն, պէլ իբրեւ ըստ ինքեան պարսուելի գործ, մարտական³ եւ իտղրական: Միով բանիւ՝ վերջույշեալ (երես 76) ընթեկէցուցին ասպհոզկելու համար կը նորոգուէր հին թրուանը ընդդէմ հնութեան, թէ «**ընդէր փորձէք գնել ըսե ի վերայ պարանոցի աշակերտացն, զոր ոչ հարքն մեր եւ ոչ մէք կարացաք բաւանա**»⁴: Եւ ըստ այսմ կը զորանային հերքմանց, յանդիմանութեանց եւ այսպնուս կենեմ ձայներն ընդդէմ աստարարութեան, ոչ միայն յաշխարհարարի, (որուն մեծ մտաբարութիւն չկար) պէլ նաեւ ի գրաբարի⁵:

¹ Բազմազեղ. 1845, էր. 868, 861. եւ 1846, էր. 51:
² «**Ոչ լեզուներուն հնչմունքներն ալ մասան լեզուներուն հնչմունքին տառարարութեանմը հայացնել**»:
 «**Ին թէ միմայ տրաքն, եւ պէլ եւ գործատուութիւն**»:
 «**անհարմին**»:
³ Գծ. տառք. ձեւ. 10:
⁴ Բաւական զուարթով միջպեղ մի է այն տարիներուն յուզմանց միջոցն՝ անձանօթ անձանօթ գրի մը բարեկամական ազդարարութեան նմանի առ ի ընդունութիւն նորաձեւութեան, հետեւեալ պատճեններու:
 «**Վերայ. Հայք. Ի տրաքն արարալլուներուն փշղա**»:
 «**գիրեալ ղեկեցոք զամենպիղճան կամպատութիւնն, բայց**»:
 «**ոչ շատ ինչ զուգարեմալ էր տրաքայլն. վաստ որդ պատ**»:
 «**ամ զարեմից յայտ անձն վերապատուութեան ներքոյ, եւ առ օգուտ միտանութեան յայժ հարկաւոր, զի**»:
 «**եթէ կուրի կամպատութիւն պեւպետատրի աննայն բեր**»:
 «**զոք եւ ղեպոյք պուրդեմալք ի ներք տրաքայլն ի հրե**»:
 «**գիրուղ գարեցին, եւ ոչ որ ղեկասցէ զտրաքայլութիւն**»:
 «**ներ եւ գուք գաննով պատահեցիք: Ոչ լերայ:**»:
 1845 հոկա 15
 «**Ի Գրեցո.**»
 Վերայ. Չերայ
 ... Ամիլուս,

¹ «**Օտարացեցիչն ինք բերեա ի լսելն մեր. կամքը գիտէ թէ զին կամքի այս լինել**» Գծ. տառք. ձեւ. 20:
² Քարմանք չէ որ ընտանական վեճմանց մէջ եւս կը խրատուէին գրիչը. — Կարգիւն ինչ է, գրիչ-գրեալ ուրեք որ մարդ հասկնայ. — Կերեալ թէ բանտօր հայ կրտսր միայն գաղղիական գրութի աշակերտանն ըլլալ:

(Ըսել կ’ուզէ թէ Չեր այնատարարութեան մէջ կարգաւորք աննապեղեցիկ շարգարծն, բայց շատ գովելի չէր այնատարարութիւնը. անոր համար պատյաւն կը համարէր ծանուցանել նեղի՝ եւ ներ Միտանութեան ըստ հարկաւոր՝ որ եթէ այս կերպով շարգարծութիւնը շարունակուի՝ ներ մասն ընկերէ հրատարակած ամէն զիրք եւ մասնանց ծաղրականի կը գտանան, եւ ոչ որ կը կարգայ ներ այնատարարի):

Անցողակի գիտնէր որ զեւսի ժամանակները ստորագրեալ քայտարութիւն էր բով: « Ըստ նախնաց պայտէն եր Բարբառութ. » կամ « Օտար անուաններն օրէնք է հայաշինչ, » իբր թէ օրէնք է որ օտար մ'որ Հայու մէջ մտնէ իւր մեռւ աւ կերպարանք Հայափերպ պայաւի: — Եւ հաճեա ընդ այսոս եր նշմարուէր, կամ հարեւանցի կբուտէր կհաջողուէր թէ հին եւ նոր հաստատ կարճ միջ եր հայերէն բազմակայնեան երկու կերպ՝ հին եւ նոր հնչուով ունենայ: Հայափերպ յատուկ մեռ տայ օտար բաւերու՝ նախնաց ոչ դիտումն եր եւ ոչ գործը: Հայաջողման երեւոյթն անորակայն է այն ինչ ինչ անուանց վայր: Բայց ոչ թէ անուանակց ճառագարանութեան զօրութեամբ, այլ ի բերան ազգին ինքնին իւրովն կերպացած, (զո անէն ազգաց ալ ստորագրան է) եւ այն կամ բոս պատահման, պայտն ոչ որոշ կանտի մը զօրութեամբ, եւ կամ յեզուին հիտող զընտացը բնական հետեւութեամբ: Այսպէս են օրին. ազգաւ, անաջին կարգէն հարստ, Խոր, որչ, միքի Բուռնի, Կեդի: Կեդի, սուղի, մեռ, կիւրքիւտ, Պրաբոս, Յիբոս կամ Յիբոս, եւ այլն: — Երբորք կարգէն զիբի, դրամ, զիբի, դրամ, կրպ, գրով, Միքի, Կրպի: Կրպի, եւ այլն: Ատեղ եւ սանց նման մեռեր նախնի մասնեացաց, զբարեօրոց հանձնարը նեռնողը չեն, ինչպէս ըրինք. նոյնը կը գտնենք անոն ազգի եւ անէն զարու մէջ: Եւ մեր գարն ալ ըստ պիւնայլ գաւառացի իբր իւր հայաքանակ մեռերու աստուութիւնը. Կղզի, անգուլ, Բուռնի, Իկի կամ Խոսուս, գրով, եւ այլն: Գտնող անախնորէն ինչպիսիքը մեռացած է անախն զիտակցութեան: — Բայց զեւ ունիւք բանանակներ որ բրբեւ հայկարանութեան կամ հայաքիտութեան մասն է հնչուց կղած արեւտա մը կ'ենթադրեն « օտար բաւեր Հարտարութեամբ հայաշինչու: »

Ստիճիւն, եւ զուց Զատի կը հանդիպէ: Բիշ Էրուգ: Մուրիք, Բարեկամ:)

Զափազանցութիւնը ներեւալ են ծաղաղաստիկերի, (caricature) որ յարզ ունի միայն՝ երբ արտեսանն ուղեղի ճարտար զգիլ գործ է: Այսպէս՝ ճոքը ի շտակ բանասեր ետողը կը ստանէ յայտնագետ՝ թէ ազգարող Ափսոսան պիտիպի ստորը մէջ մտեր է որ իւրը թէ եւ ուր հաջեւոր է Զիշ: Արեւտառոջ գրեւորան մէջ իւր զգրմանը հայկարանութեանն աստիճանը զայ առնէ զամ ստանէ անկի աստարանութեան սխալներովը բաւականն անկի անգիտութիւն կը ըսցանէն արեւտանը զոր գտանուաւ ասան եւ իւրի կայիլիտու եղբրու ուղեքս՝ կ'երեւայ աս է զաւարանութիւն միայն ստեղծում:

1 Նոյն ինքնորոց յուզման ժամանակներէն գրուած կայ պայտէն: « Թուիլ թէ լաւ եւս իցի զինքնակի հնչուալ նոցից՝ սոյնտա հայերն հնչուալի յանգրանն կոցուցանելն: » (Արեւնա, 1846)

Ս. Փոխանակ՝ Մարտիրոսի մարշալուց, թէտարան, ծեարոց, արեւալ աշուս, անգրիտա ծածրուց, բողանիան Բակնոյն, զեղեկեան Եւկալոսի, մտաշող արեւուս, սոխեղողի սիւլոլոցի, փոխիք իսչչի, եւն: — Թեւարտ որ յետաւանտա կ'երեւայ քան զիար, միայն թատերք անը կը ըսուղեն: Զաւ եւ տեսնել որ ժամանակէ մ'ի կըր Բարսալ ինքնը բառն Հասարակ ըրին. անպիս բառաշարութիւն կ'երկուքեն, որ ոչ Բարս է եւ ոչ Ինարու:

Բ. Զայնարաց «կորուսումն» օրինք. փինկ՝ Արբիզ սօրցիք, զուրքում كركي, ասփայ Զանալ, զերտակ մչ, կուրպա մչ, Կեդիքն كيدان: (գրեալ պատր Ետարու մէջ անպիսի ի Մուսուլ կ'արտասերէր զիմով հայանման աստուակ): Կրիթիցի Կորնուս, Փոլաշոյն, Աւարիւնք, եւ այլն: — Հայափերպ զիւրանք, յաւելուածն են փոխարանութեանց կուսակութիւն են կիմպր բառն է յուսանականն ուղեքսմ: Եւ պղնձարտ է լատինեն placenta.

2 Գեւ զնն. զերակ, արքի հչ. լեւզի. Կիւնիչ. եր. 317: Եւ նոր վերակ, հչ. սուրբ. Արեւն. 1885, եր. 470:

Նախնի յոյն մասնագիրք յայնապէս ունէին այն դիտումն ու ճիշդ ու ստորութիւնն եւս՝ քարտրոս բառերն աննայն համարմալ յուլանցընթիւ, ինքն յատուկ երկարարաններով, վերաւարութեանց կցուածներով, շեշտերով ու պարզիկերով, նաեւ յուս. բազմակայնից իրարու կշուութիւնը մտածանով, եւ այլն. որոնց արձեւն բազմակայնեանն արքայատութիւնն ինքնին է հարկէ կ'պայտէր մեծապէս օտար անուանց բնիկ հնչումանն եւ կը հնչուցընէր սկզբականն: Այսպէս շատ եւ շատ ասիւրի, ասիւրիցի նաեւ հուսկայնի ստուներ յոյն գրիկ սակ չկենացած են. զորոք բաւական է իրենց սկզբնականին հնա բարդատեւ: — Մերեւոյ գրով մեռա զոտ չէր այն արեւտան, այն կամայնարանութիւնը. եւ գոհ չէր որ նաեւ բնիկ հայ եւ արիշ արեւեկեան անուններ հայ գրիկ սակ չենեացած չլլայ. — որուն վայր է յարբողս:

Այլուստ՝ դժուարին էր ընդդիմացողաց յանձն ասած պաշտմանը, Որպիս կ'իրբեա ինքնին յայտնի ճշմարտութիւն կը զանացուէր երեւցընել թէ այն անուանեալ նորաձեւութիւնն (բառ նախնեաց գրութիւնն) ուղիղ եւ բնական ձամբէ շեղում է, անշուշտ նոյնապի եւս ի ներքուստ կը զգացուէր փաստներն անբաւականութիւնը. որոնց մերթ շարժանցութեամբը մերթ պայանութեամբը յոժ տալ պէտք կ'ըլլար, Հարկ էր թէ զնախնիք, մանաւանդ զմենն Մաշութոց, արքարացընել զովեստի՝ իբրեւ գտակ եւ հեղինակ միակ ճշգրիտ հայ գրութեանն օտար բառից, եւ թէ անոնց հետեւութիւնն իբրեւ սխալական զատապարտել: Հատ ակներեւ էր հակասութիւնն: — Բացատրենք: Մի եւ նոյն տանն որ կ'ըսուէր թէ « Մեր նախնիք ասաւ. » զարձուութեան ակէղ կանոնը՝ իր անգիւն մոյկէ « Գնչուանկ անեցող ստաներ սահմանը են Յնց. » « Եւ լաւ տառերուն գիմաց. » (միշա ստոյգ զնելով թէ « Նախնիք օտար անունները հայաշինչութեամբ » համար ասաւ արքարանութեան կանոնը կը գործ: « անեն, երբեմն նաեւ օտարաց քաւն հնչուալը » իմացընել պէտք եղած ասանն ալ.) — մի եւ նոյն տանն կը պնդուէր թէ « Մեր անը բերելը » (եւ ոչ նախնիք սահմանովը) շատ անելը « նման անոնց (օտարաց) հնչումները կրնանք բա՝ յարտել զորօրինակ՝ Chateaubriand, Հադոս պրիան, » ի՞թէ գարուց ընթացքին մէջ գրերու հնչումները փոխուած են, » անելը հաւանական է, » կ'ըսուէր, որ երբայցեցուց, Յունաց եւ լատինացիք է փոխուած՝ քան մերը: Միշը դեռ կ'ըսաւ աստուակը՝ թէ ոչ Ս. Մերսոյ կարող էր հայու գրով ճշգրագոյն ներկայացընել յ, չ, ւ քան թէ յ, չ, ր ձայներով, եւ ոչ պատր ոք երբեք կարող է լուսագոյն եւ յարմարացուն գրութեան կերպ մը գտնել: — անդուստ իբրեւ ստուգութիւն

1 Ընթմանակ կը մայ միշա այն մեծ բացագանչութիւնը թէ « Զայն սուրբ աս անեղեկեան, ի՞թէ կարողացող որ ասնեկ լուրջ » ուր ինքն անոր հակասակ՝ պիտի մար

կ'աւանդուէր՝ թէ այժմու հ.յ. ոչ, ք տառից ձայնըն ի սկզբանէ անփոփոխ ծնացած են ազգին բերանն (ի Միջնաշխարհի), պարնքն համազոր լաւ տինականին b, g, d.

Արեւոյակէ բովանդակ վարդապետութեան գործնական հետեւանքն այս էր. « Անանկ է նէ « պէտք է որ մինակ յոյն եւ լատին կամ « շատոնց լատինացուցած անունները հին տառա- « դարձութեան կանոնովը հայացընենք, վասն զի « մէջ մը անանկ սկսեր են նախնիք. » եւ գարձեալ՝ « Հին տառադարձութեան կանոնը նոր լեզու- « ներուն գործածելը մէկ լարիւրինթոսի մը մէջ « կը ձգէ զմեզ որ ճափան շէքք գտներ դուրս « ելելու: » Այսպէս՝ — վերացուցեալ ի տեսա- կան յանձնիչ վարդապետութենէն՝ կրնանք բա- րեմոյն մեկնութեամբ այն ընդգիմնախօսութեանց արդարանալի մասն յերեւան հանել, իրրեւ պար- ժապէտ խոհմանակ թելադրութիւն կամ խրատ՝ ժամանակին համեմատ ընթանալու, երբ յայն միտս ամփոփուի անոնց զուտ գործնականը, թէ Որովհետեւ հնչմունք ժամանակաւ այլալայն կ'երեւան յայտնապէս, այժմու հայ ազգին անի- մանակ են. շուտեցուցիչ բան մը կ'ըլլայ՝ նոր անապց նորանոր ծանօթ անուններն այնպէս ան- ծանօթ կերպարանաց տակ առնելնին դնել: (Դեռ արեւելեան գաւառներն աչաց տեսու թենէ դուրս էին, գրաւորական սահմանէն դուրս ըլլանունն)

Ի՞նչ կար ուրիշ՝ իրաւամբ արդարանալի մաս մ'ալ յիշեալ ընդգիմնախօսութեանց մէջ, որուն վրայ առաւելապէս յեցուցած կ'երեւան մեղադրութեանց բովանդակ զօրութիւնը. — արդարանալի գարձեալ ի գործնականին միայն՝ նախնեաց գրութեան այլեւայլ օրինակաց հե- տեւութեան զեղծմամբ՝ սկսած էր նաեւ անկումն ի նիւթականութիւն, որով սարգած էին ինչ ինչ ծայրայեղ խեղճանք եւրոպական անուանց. որ նախնեաց մտացն համեմատ չէր եւ չէր կրնար ըլլալ: Ըստ այսմ իրրեւ թէ աստադարձութեան օրինից զանազան ազգաց անունները կը գրուէր հայերէն՝ (միշտ զընթացին միակերպ յունարէն ենթագրելով):

Բեւեմեան հնչմունքը միակ յարմար միջոց գտած էր ի գործ- նականին, գղչ. եւ անկ. բառից հայերէն յարմարապար- թեանս գոյցէ թէ քանի մը յունարէնի բացառութեան դէպքերն, — « յայլեւայլ դիրս եւ դէպք » ըսածը, — ապա- են ըսած է: զորոնք անցողակի մը կ'անարդէ. (անգականն ետեւ եւ օ, ս ձայնէ յառաջ քանի մը յն. տառից խառ- գոյն կամ թուլագոյն հնչուիլը. որ ինքզոյս մէջ ամենեւին արժեք կամ նշանակութիւն չունի):

- Գղչ. Dacier, (Տափէ) Գաղիէր.
- Lagrange, (Լալանթ), Ղազարանկ.
- Racine, (Ռափն), Ռակին, Էուակինուս.
- Prideaux, (Փրիճոյ) Պրիճաւաքիտոս.
- Անգղ. Knight, (Նայթ.) Կնիքոտ.
- Գերմ. Schrotter, (Շարփրէր) Սքրոտեր.
- Scheiner, (Շայնէր) Աքշինէր.
- Իտալ. Toricelli, (Տորչելլի) Տորիչելլի.
- Ապսն. Pichincha, (Փիչինչա.) Պիքինչա.
- Լեհ. Wieliczka, (Վլիչկա.) Վեղիչկա.

Թէպէտ շատ անգամ ալ սկզբնականն աներջ պահելով ուղիղ կը գրուէր՝ Էստորբիան, Ռուսոյ Rousseau, Թուսք Young, Շիլլեր Schiller. Ըսինք 1. Նախնեաց օրինակին հետեւութեան զեղծմամբն, որ 2. նախնեաց դիտածը չէր: Ա. Հետեւութիւնն յայսմ էր: Նախնիք, շատ արեւելեաց անուններ, (պարթեւ, պարսիկ, ասորի, եւ այլն.) որ իրենց այլուտ ծանօթ էին՝ յունարէնէ թարգմանութեանց մէջ անոնց իս- կական հնչմունքն իրր թէ անգիտանալ ձեւանա- լով՝ յունականից կը գրեն երբեմն.

- Յորդանեփոփոխանկ Եօր. Ետու, Եելլ, Եիլլ.
- Գռնո. Եղնէ(տ), Եղլ.
- Մեհարայիմ, Միժրայիմ. Մաուդ, Էուուդ.
- Միթրիդատես, Միհր. Սամարիա, Էուրիլ.
- Գրո. Նաբոլիցի, Նաբոլիցի.
- Սիմոն, Սիմոն, Էրոնո. Բեթղէմ, Բեթղէմ.

եւ կամ՝ մերթ այս մերթ այն ձեւ. այնպէս որ ի յունէ թարգմանողը՝ թէ յունականից եւ թէ ծանօթ ասորականից կը գործածէ. յատուց թարգմանողը՝ թէ ասորականից եւ թէ արդէն մուտ գտած յունականիցը: Այսպէս շատ յա- ճախ միեւնոյն բոց մէջ միեւնոյն գրչէ կ'ելլեն յառաջ բերուած կրկին ձեւերը. (Բայց այս եւս դիտելի է՝ որ բազմաթիւ արեւելեան անուններ ի յունէ թարգմանութեանց մէջ ալ հաստատ կերպիւ արեւելեան կը գրուին եւ ոչ երբեք յունաձեւ. ինչպէս՝ Շիրա, Էաւշ, Գարոհ, Արիս, Քուշ, Էուշան, Խառան, Լուր, Ահալա, Ահա- ռոն, Տիգրան եւ ոչ Կոստոփոն, եւ այլն):

Բ. Չեղծումն ու նախնեաց դիտածէն դուրս յայսմ էր՝ որ նախնեաց դիտումն իրականութեան վրայ կը յենուր, եւ ոչ անուր ձայն կամ անուն մ'երբեք հնարել դիտած են. եւ ջնք տեսներ երբեք (եւ ոչ իրենք նախնիք առիթ ունեցեր են նոր եւրոպական խառնակութեան նման լարիւրինթոսի մէջ յանելու), որ այս ձայ- նին միւս ձայնը համեմատ բերէին ըստ կամի. այլ արեւելեան արեւելեան ճշգրտութեամբ, ա-

րեւմտեանն արեւմտեան ճշդութեամբ շանացեր են Տպիրէն գրիւլ — Թեպէտ արեւելեանն բառեղան ըլլայ՝ Թեպէտ արեւմտեանն՝ ըստ պսամ վերջոյնիչալ անուանենն անտարակոյտ պիտի գրէին՝ Գասիէ, Ղազարամբ, Պրիլոյ, Նայտ, Էպսէր, Տորիւնըի, Պիլիպ, Բուրճէ (Bourget), եւ այլն։ Ասոր վրայ է կարգին։

Բայց իրաց նորութիւնն եւ ժամանակաց խախտութիւնն Տարկաւ կ'ենթադրէ առաջին փորձերուն մէջ՝ աստ անդ գործունք. մանաւանդ Տին դասակարգ նոր դարուց պահանջմանց Տետ միաբանելու մասին։ Այնպիսի դժուարին եւ կնճռեալ խնդրոյ մէջ անյուսախ էր ամենեւին առաջին ջրայլերն անայլմաք առնուլ. եւ այլևս ա՛նկերեւ է, անոր Տակառակ, բազմաթիւ գրուածոց մէջ տեսնուած մեծ յարկակութիւնն ու վարժ գրութիւնը տարադարձութեան ամէն դէպքերուն։

Ըմբռն եւ կը կրկնենք թէ գործոյն մէջ առարկական զժուարութիւնն էր եւ է փշո զտրանջնորդ. եւ պատճառն է բովանդակ դաւար Եւրոպոյոյ միւնւոյն լատին այրուքնը գործածելը իւրաքանչիւր ազգի իւր յատուկ Տնմամբն եւ ընթերցանութեան կանոններով իրարմ տարբեր. եւ ա՛հա այս է որ ամէն տեղ զանազանն անգանազան մեր առիճը կ'կրկնէ։ Արեւմտեց երկուստան ազգաց գրութիւնը Տնչոն է մէկ լեզու է քի միւսն անցնելու. իրենց բառական եւ դասարգ իր առ գիր օրինակել. (Թեւ գեղեցիկ բաղձայններու կնիք է ըլլայ արեւմտեանի.) Իսկ Տնուսով սովորաբար նոյնպէս Տնչոն, սակայն կամայական է. եւ ուղիղ չի պահանջուիր։ Այսպէս անգղեալներն Newcastle, meeting, spleen, գաղղղղղղ laquais եւ որչի բառեր յըման կ'ընեն ազգէ յազգ, լեզուէ ի լեզու ընդ Եւրոպայ ամենեւնի. գրութիւնը կը Տնայ նոյն, (Տարաշատ.) իսկ արտաքերութիւնը Տոք չէ թէ ինչ կերպարանց կ'անու. ամէն ազգ կ'արտաքեր անաշատ ըստ գիւրբի՝ Պիլիք եւ Պիւրի (Berger, Burger) գերման. անուաները Գաղղղղղղ ըրով Պիւրի եւ Պիւրի են Տամբարակ, եւ Ռայխի (Reichling) Ռիւիւի. եւ սյուէ Տուր (Czar) Կուր, իւր. եւ Չեք (Czech) կ'ըլլայ ինչ. փոյճ չէ ամենեւնի, փոյճ թէ սկզբնականին գրութիւնն ուղիղ Տնայ. — Ոչ այսպէս տարազգի արագ ըրով, ինչպէս է նաեւ Տայն. իւր Տարկ է գէթ ըստ եպան մասանց, գէթ առ Տասարակ ծանօթ բառերուն ճշգրէ գտնել Տարգմանութեան ըստ այլևս այլ ազգաց. եւ ըստ պսամ ըրով ի գրութիւն իւր սեպ Տական տառերովը։ Մեծ է գժուարութեան եւ անուանման։

Ասոր նման կնճիւ մ'ի սկզբն պատեց մեր Եւրոպա անյուսազու թարգմանիչներէն մէկն, երբ ասորի բոց մէջն յունարէն անուաներ ստիղուած էր Կարգուլ եւ Տպիրէն գրիւլ. — Բայտիտ է որ Տին սեմական լեզուք առ Տասարակ միւնւոյն 22 տարեկան ու միւնւոյն գրութեան կերպն ունենայով, եւ ընդ Տարարակն ձայնուսոր գիր չգործածելով՝ կը թողուան որ միւնւոյն գրութեան վրայէն իւրաքանչիւր սեմուցն ազգ իւր սովորական կերպովը կարգայ բառերը. (տարգրութիւնը ըստ

անգամ ձայնաւորաց այս կամ այն դիւր աննկուն վրայ է.) Բայց ուր որ տար (Տեղէն, Կարն, եւ այլն) անծանօթ անուն մը պատահէ, Տն Տնա լկայ. Տնմանց անյայտ կը Տնան, եւ ամեն չէ կ'թէ սխալ արտասանութեան ըստ անորը գրուածոյն. ինչպէս նաեւ այսօր Տարակն եւ Արարացոց ըրով. — Ուստի մեր յուսանալով արգամանին ի Տարկէ ստիղուլ կը գործել ըստ վայրկեանն ազգեութեան, այնքան ինչպէս որ այն ժաման գրէն կ'կրկն անուրը. Սեբաստոյ Տիւրք Սիւրբոս, եւ Գրու նոգարիս՝ Գրիւրիս. այն ըրով նաէ։

Ոթան, Արան. Ենկերտիտ, Արիտիտ. Գաղա, Գիւրբոյ, Կեղան, Կիւսան. Սանկտոս, Սիւլփոս. Ատաղոց, Արտաղոս. Փիլադելփիս, Պիւրիսիս Արիղիւս, Արիղիւս. եւ եւ Պիլիպիս. այլն. եւ այլն։

Այսպէս՝ այն ժամանակներու վիճենական զարդն իւր գովելի մասին (նախնայն նմանողութեան) Տետ ունէր յիշեալ յանգէտս գեղծմանըն ալ. եւ կամ նիւթական նմանողութեան ծայրագիւղութիւնը. զորովք թէ՛ մեք այժմ շէնք կրնար ըստ գրաւորական արեստի, ըստ բանասիրական նորագոյն տեսութեան արգարացընել, կ'արգարացընեն՝ ըսինք՝ պարագայք. այսինքն իրին նորութեան եւ ներքին դժուարութեանցն Տետ՝ ժամանակին ըրնունմանց թե՛ բակատարութիւնը։ Եւ ոչ աւելի պայտառ կամ ուղիղ եւ Տինական գաղափար կը տեսնուէր նոյն նիւթայն վրայ ընդգիծակտից կողմէն, որովք՝ գործոյն միայն դժուարին կողմն եւ ի գործնականի տարօրինակ արդիւնները տեսնուլով՝ փոխանակ ըստ Տինական թէ՛ նախնայն Տետեւողութիւնն այդ չէ պահանջեր, փոխանակ նախնայն դիւանունէն խոտորում յանդիմանելու, յանախղութեանց կը ըմային ապացուցանել՝ թէ ա՛հա տեւեք ուր կը տանի նախնայն Տետեւողութիւնը, ուստի յայդմ անկարելի է նախնայն Տետեւիւլ. կ'ենթադրէին թէ ըստ նախնայն տառագարձութեան Տարկ կ'ըլլայ այսօր գրել Գնիգիական $\alpha\chi\alpha\gamma\alpha\gamma\alpha$ եւ ըստ պսամ ուրիշ անուններ. որով «այնարճի արագաց առնել խաղը ըլլալ» — Միւնու յայտ սահման կը Տանէին կէս դար յառաջ՝ բանասիրական տեսութիւնը. — երանի թէ եւ ոչ այսօր։

Աւստի երկուց ոգարոց ըստ ժամանակին տեսութիւններուն մէկ մասը դէմ առ դէմ։

Ատաղազոյն եւ աւելի բարձրաձայն յասարակել ելած էր ի սկզբանէ՝ նոր դարուց պաշտպանութեան յառաջանարտիկն, բանասերն Այվազովիքի, որ իւր բացարձակ վճռոցն ամենեւին վտա՛՛ յառաջնորդ ըստով կը տեսնէր նախնայն արեւոյն տառագարձութիւնն իրբեւ այժմ։

Մանաւանդ Տին ժամանակներն որ գիւր ձայնաւոր նշաններն (ըստ արք. Կորիտ) չէին Տարառան։

1 Լա. Caesar (կայսր, կեսոր) բառն ամբողջաւ։
2 Քր Տարիկն ուղիղ արտասանութեամբ պահանջուի՝ Չեք, (բոճեմարտի) — Աս ՕՅՏ, ՕՅՏ (չ, չ) պատականի Գաղղղղղղ ըրածը Լա. լի գաւառայ՝ լիով կ'արգարցընէ վերջոյնը Արիլիս արտասանութեան. սակայն լա. է որ մեք մեզ խոտագահանը ըլլածը, եւ տարագ անմեղաբի։

մու չարեաց սկզբնապատճառ: Ինչ չար օրինակ թողեր են յետոնցս, որ "եթէ առաջոց գուշա-
"կւրի եւ կը կենային", Սակայն նախնեաց յան-
գաւորութիւնը մեղմելու համար կ'ենթադրէ ծա-
ծուկ պատճառ մը. ուստի կը հետեւի ի դատա-
պարտութիւն "միասին" հետեւողաց, թէ որով-
հետեւ մենք հիմայ պատճառը շնորդիտեր, "բա-
"նի որ առանց մէկ բանի առաջառու դիտնայալ.
"Ելենք անոր հետեւինք, իմաստակութեան եւ
"ծանծաղամտութեան անունը յանձն պիտի առ-
"նենք": Ընդհակոթութիւն մը ձանջող եւ անոր
հարմարողը որչափաւ տրամաբանած կ'ըլլար,
կատենք, եթէ ըսեր. չեմ կարող օրէնքն իս-
փանել՝ ցորչափ օրէնսգրին միտքն ու պատճառ-
ներն այնպս ին ինքն²:

Առաջին մարտածին որ գեռ անուղղակի կը
բարեր նոր անուննց տառագրմութեան գեմ,
փոքր միջոցաւ յաջորդեց երկրորդ մ'ուղղակի
նոյն տառագրմութեան չարիքն արմատէն կը-
արեւու նպատակաւ, այն է՝ հայերեն տառից բնիկ
հնչմանց վարդապետութիւն: — Շատ ասորին
անդին զարնուելէ եւ մերթ ընդհանուր մերթ
մասնաւոր տեղեկութիւններ տալէն ետեւ, հին
եւ նոր օտար ազգեր բաւական այպանելէն ետեւ,
գլխաւորաբար երկու նախադասութիւն կը հանէ
ընթեցողին առջին ի պաշտպանութիւն այժմու
հասարակ (բ = ք) հնչման:

Ս. նախնեաց գրութեան ընդ օտարս միա-
բանութիւնն եւ ընդ մեզ անմիաբանութիւնը մե-
կնելու տաքնապը վերջին ապաստանարան մը կը
գտնէ Լայտասանի միջնախարհը՝ այժմու գոեհ-
կաց այն բիրտ արտասանութեան մեջ, որով եւ-
րօպական porta, կ'ըսէ, borda կ'ըլլայ աննց բե-
րանք: — եւ ահա այն հնչմունքն որ ընտրեց
Ս. Մետրոպ, եւ զայն հինն գրաւ տառագրմու-
թեան: Մեծ գովաւա Մեծին Մետրոպայ եւ Լու-
փանսի: Այս գիւտն այսպէս կը հրատարակուէր
առանց խոր հրդածելու՝ 1. թէ այն եղծ արտա-
սանութիւնն ո՛չ հայութեան յատկութիւն է եւ
ո՛չ դարևոր ժառանգութիւն յանգիր ժամա-

նակաց՝ նա եւ ոչ իսկ բառերն յերոպականէն
անընդմիջապէս լուսած, այլ լոկ յազգեցութեան
չըբարենակ Արեացոց, որոնց սովորաբար է հնչն-
մունքն տառագրութիւն, եւ որոնց միջնորդու-
թեամբն հայազգեաց անցած են քանի մի արեւ-
մտեան բառեր: Եւ առանց խոր հրդածելու 2. թէ
միայն ինչ ինչ օտար եւ ոչ հայերէն բառերու
վրայ է այն տեղեկան խանգարումն (ոչ երբեք
Մշեցին զերբոսի օրծու կ'ըսէ, կամ վանեցին
զիւրը ցգռ): Առանց խոր հրդածելու դարձեալ
գլխաւոր դիտելին 3. որ եթէ երբեք երբեք (ոչ
միշտ) եւրոպ. ք, ք, է կը գտնենք, ց, ց, Ե եղած,
ոչ բնաւ կը տեսնենք անոր հակառակը, ինչպէս
որ Մետրոպեան դրութիւնը կը պահանջէր: —
Այս էր առաջին գլխաւոր նախադասութիւնը:

Բ. Այժմագրութիւն կը համարի յաղթանակ
կանգնել իւր երկրորդ գլխաւոր նախադասու-
թեամբն իբր թէ վերնապէս կարկեցուցնչ վկայ-
ութեամբն նշանաւոր հեղինակութեան մ'ի պաշա-
պանութիւն գարձեալ այժմու հասարակ (թ = ք
հնչման. — առանց իմանալու թէ զվկայութիւն
յիւր դատապարտութիւն յոտալ կը բերէ զը
խօսի այսպէս. "Թարգմանիչն քերականութեան
"Դիոնեսիոսի Թարգմաչոյ, որ բազում ուրեք
"գհելեն" կանոն ձգնի յարմարել եւ մերումն
"բարբառոյ, ի բաժանման անդ տառից հարկ
"համարի խոտորի ի հելլենականէն, եւ ասե-
"ն" էն սոսո (բաղաձայնքս) նոսրէր գոսն ե-
"Ստորաբ ին, եւ Միկիլի եւնին", Յայս վար ձը-
մարիտ ե բածը՝ թէ "Խոտորի ի հելլենականէն,
"այսինքն այնչափ միայն որ հայերէն տառից թիւն
աւելի կը դնէ, ինչպէս իրքն ասուիք վան
յունականները": Բայց այս ոչինչ է. եւական է
հետեւեալն: — Թարգմաչոյն հայ թարգմանիչն
այստեղ ալ անխոտոր եւ ճշդիւ կը թարգմանէ
գլունական քնագիրն, եւ այսպէս կ'ըսէ Մի-
շակ տառերուն համար, որոնց վրայ է ինդիքս:
"Միշակը վանս այնորիկ անուանեցան, (Այժմ-
ագրութիւն կը յաւելուէ՝ քի քի) զի քան զՅարսն
"նուրբք են, եւ քան զնուրբքն յորք... եւ են

¹ Իւր առաջին ընդգիմնաստութիւնն ուղղակի օտար
բառերու դեմ է, զոր գծաբոլորաբար նախնեք տառագրա-
նութեամբ առեր մեծեր են ի մեր լեզուս. բայց մեծագոյն
անպատահելութիւն կը գտնէ զնոյն ինչն գրատապարտութիւն:
Նախի կը յորդորէ յօտարաց բառ չառնուլ՝ ոչ նայն հնչման
(բ = ք): եւ ոչ գրատարգմանութիւն (բ = ց), եւ յետոյ
աւ հարկի յախտորիկ խոտորութիւնը՝ կը շնորհէ թեւու-
թեամբ. "Նոր օտար բառերը կենանք սուսուլ, բայց՝ տառն
բոտորոյնս-թեւն":

² Այսպէս կը արմատաբանէին պատասխանատուու-
թիւնքն որ այն ժամանակներէն գրուած դեռ կը պահուին՝
այլեւայլ սոյն կարգի խնդրոց վրայ:

³ Զարմանալի պատճառարանութիւն մ'ալ յոտալ
կը բերուի է հաստատութիւն Միշակաբար հնչմանն ան-
փոփոխութեան՝ շտեմ թէ այնտեղոցիք քնն օրեր հնա-
անդ սովորութիւնները թողուլ կամ փոխել: Նախադ-
ասութիւն մ'որ կ'ենթադրէ թէ ժողովուրդը հնչմանն այլա-
լութիւնը կամայական գործ ըլլայ կամ նորասիրութեան
արդիւնք:

⁴ Ուղղագոյն էր գրել Գիլի Էլիզ փոխանակ Գիլի:
⁵ Յայտնի է թէ յոյն սովորաբար ըսուին Գ, Լ, Է, —
Ի, Յ, ց, — Է, եւ այլն. որով հայերէն պարտեմք քու-
խազոյն են:

Յուն + ... Լ

“Միրջակքն՝ բննն ի մէջ [ժիւնն]՝ յէի եւ զիւրի,
 “վասն զի քան զբնն եւ զպէ խափ է, եւ քան
 “զիւրն բարակ.] եւ գիծն ի մէջ կնիի, էիի [եւ
 “իւիի, զի քան զբնն թաւ է, եւ քան զիւի եւ
 “զէ լերկ.] եւ դաի մէջ որինի եւ իշիի, [զի քան
 “գորին թաւ է, եւ քան զիշ լերկ.] — Յետ
 Տիւսյ պիւսագիրն:

“Τούτων ψιλά μὲν τρία, x, π, τ' —
 (բաղաձայնից) Կուրբք եւ երեքեանս՝ է, ւ, ք. —

“δασέα δὲ τρία, θ, φ, χ. — μέσσα δὲ
 եւ Ստուարք երեքնս՝ ֆ, ք, ւ. — եւ Միջակք

“τούτων τρία, β, γ, δ. Μέσσα δὲ εἰρη-
 ի սոցանէ՝ երեք, ֆ, ք, ւ: Եւ կուրին Միջակք,

“ται, ὅτι τῶν μὲν ψιλῶν ἔστι δασύτερα, τῶν
 (՛ք ք քէ.) զի քան զուրբքն յարք եւ, եւ

“δὲ δασέων ψιλότερα. Καὶ ἔστι τὸ μὲν β μέσον
 քան զարյան Կուրբք: Եւ է բննն ի մէջ

“τοῦ π καὶ τοῦ φ, — τὸ δὲ γ μέσον τοῦ π καὶ
 յէի եւ զիւրի — եւ զիւի ի մէջ կնիի եւ

“τοῦ χ, — τὸ δὲ δ μέσον τοῦ τ καὶ τοῦ θ. 7
 էիի, — եւ քա ի մէջ պիւսի եւ իշիի:

Այստեղ չկայ «խտորունք ի Հելլենիակա-
 նէն» այլ մեծ հաստատութիւն՝ հանդերձ ինչ
 միջ բացատրութեանց յաւելանովք: Ճշդիւ-
 ինքնաբն է թարգմանութիւնը բնագրին հետ, եւ
 կ'իմացնէ՝ թէ է ք = ւ, — ք = ց, — ք = ւ,
 վասն զի ստիք (β, γ, δ կամ ւ, ց, ձ) են Մի-
 ջակ (μέσσα) բուսանները. պիւսիքն = ւ ց ձ,¹
 — Ամեն երկարութիւն փարատելու համար
 յաւելուք որ յշն քերականաց բաժնովք՝ բա-
 ղաձայններն այս երեք աստիճանի կը բաժնուին
 «բաւ սաստկութեան հնչման կամ հագագին.²»
 եւ ոչ թէ ուրիշ ներքին կամ արտաքին պատ-

ճառաւ: Եւ այս է բաղաձայնից վարդապետու-
 թիւնն ըստ շնչի:

Ավագովքի, այլուստ հմուտ եւ գիտնա-
 կան, կամ յունարէն բնագրին աքթի առաջ է լին-
 ունեցեր, (որ հասանական է) եւ կարծեր է թէ
 Յոնք β, γ, δ բաղաձայնները միջակ էին համա-
 րեք այլ թշլլ. եւ կամ վտառհ է եղեր ընթեր-
 ջողներուն իւր վրայ ունեցած վտառհութեանը:
 Բայց պէտք էր գիտնալ՝ որ ի հնուց ի վեր եւ
 այսօր իսկ յունական դասագրոց եւ դարբանաց
 հաստատ վարդապետութիւնն է՝ թէ Միջակ
 գրերն են β, γ, δ = ւ, ց, ձ.

Իսկ Յովհ., Երզնկացիի, որուն մեկնութիւնն
 ի վերջոյ իրեւ կնիք հաստատութեան ի մէջ կը
 բերէ հասունածագիրը, իւր ժամանակին գիտու-
 թեան չարիովք ձեռնհաս էր բարձր հնութեան
 մեկնիչ ըլլալու, թո՛ւ գարու գրիչը: Բայց եւ
 այնպէս, Երզնկացին ինչպէս բացայայտ կը տես-
 նուի ոչ թէ յանձնէ կը խօսի, այլ յիշեալ յոյն
 թարգմանչոյն յոյն մեկնիչներէն մեկուն վարդա-
 պետութիւնը թարգմանած յառաջ կը բերէ.³
 այն է՝ առաից յիշեալ վարդապետութիւնն ըստ
 շնչի: Աւստիկ յոյն մեկնիչն բաժը համառու-
 տիւ. «Կուրբ կը կուրին քիչ շնչով արտաբե-
 «րուանները. Թաւ կամ ստուար շատ շնչով.
 «եւ Միրջակ (β, γ, δ) որ ոչ շատ եւ ոչ քիչ
 «շնչով.»² — Աւելորդ է ամեն անգրագոյն
 խորհրդածութիւն:

Այս վերջին ընդգիմախօսին վրայ պատշաճ
 թուեցաւ սակաւիկ մի երկարել, այն պատճառաւ՝
 որ երկայն տարիներով (թերեւս եւ այսօր իսկ)
 իւր այս կարգի գրութիւններն իրեն յարգի
 ծառայութիւն մը մատուցած ըմբռնուած կ'ե-
 րեւային հայերէն գրականութեան, իբր ուղղա-
 գոյն տեսութեանց առաջնորդ:

Տարիներու փորձ վկայից որ Վիեննական
 գպրոցին յերեւան հանած նորութիւնը, կամ
 մանաւանդ յարուցած բարձրական հնութիւնն
 (պիւսիքն տառագարմութեան անխորհ գործա-
 ծութիւնը) տարածման ար ժամանակակից հա-
 սարակութեան ընդունակութեան, ինչպէս ը-
 սիւնք. եւ թէ բարձր դասականութիւնն ստորին
 ժամանակաց դարաւոր հակառակ այլազգ վար-

¹ Այս [] նւ. փոխազնեաները հոյ թարգմանիչն
 յաւելուածներն են յայտնակէս՝ աւելագոյն բացայայտու-
 թեան համար:

² Թարգմանիչն աւելուցեր է նաեւ հ. ի. որ եր-
 րան յուն. χ (x) գրին եւ միշտ ստորի ա (z) գրին զիմաց կու
 քայ հին մասնեանութեան մէջ:

³ Ճշրագործ եւ ուղղագոյն կ'ըլլար պիւսեղ գրել
 ւ ց ձ, վասնզի քերականորէն եւ ընդհանուրէն ց →
 ւ, ք = յւ. γ = լւ. ց = եր.] — ստոր Վ. պիւսիքն
 այժմու արեւմտեան հոյ հնչման՝ է. ինչպէս արտաքին դա-
 ւաներ գեւ ց գրին ձայն նախնական ձայնը պահած են, եւ
 կը հնչէ յաւ. Կուրբ. քայն վեր. եւ այլն. սակայն այս օրս
 գրիթէ ամեն ազգաց զով այս բաղաձայնն այնչափ ուղղա-
 ըութիւն կրած է՝ որ անխորհի է ծանօթ առաիւ մ'ապա-
 հագուպես նշանակել, բայց կ'թմէ՝ ի ստորի եւ երրորդի նշա-
 նագրոց. — թէպէտ եւ ոչ ստուք ամեն զեւզի մէջ առանց
 բացառութեան կը մնան, (պիւսիւլ որոշ բրջն մէջ մեր
 պիւսու. կտակն ձայնն առնուով):

⁴ Չոր խաւարի ուսուցիչը կը թարգմանէ՝ Secondo
 la forma della pronunzia.

¹ Գիմն. Թարգմանչոյ քերականութիւնն այլեւայլ
 յոյն մեկնիչներ ունեցած է մեր պիւսեղ յիշան է Գէորգ
 մակեդոնաւք իտալացի. (L'ortografia di Siorobosotis), որով
 առած է Երզնկացին իւր գրածը:
² Ψιλὰ μὲν λίγοντα τὰ ὀλίγη πνεύματι ἐκφρασοῦ-
 μενα, δασία δὲ τὰ πολλῶν, μέσσα δὲ τὰ μέγα πνεύμα
 μήτε ὀλίγη.

ժուլթեան մէջ չէր կրնար դիրքաւ մնալ գտնել: Պատշաճ երեւցաւ՝ — տեսականին անբռնարար լիել իրաւունքն անխախտ պահելով՝ — ք գործնականին յարմարիլ կամ թէ՛ «ծառայել ժամանակին»: Այսպէս՝ կանգ առաւ գառափետեայ նորութեան ընթացքն, եւ ժամանակին քաղաքականութիւնը (politique) յանձն առաւ «արեւմտեայ արդի յարմարագրութեան» ընդհանուր միակերպութիւնը. — եւ գրաւորական յուզմանց յարդրեց երեսնամեայ խաղաղութիւն:

Այստեղ կ'իշխայ հայերէն տառագարձութեան ժամանակակից դիպուածոց տեսարանին առաջին վարագոյրը:

(Հարունսիւն:)

ՆՅՏՆՈՍՈՒԹԻՒՆԷ ԸՆԹԵՆՈՍ ԹՇՎՈՐԷՆԻՆ ՎՐԱՅ

(Հարունսիւն:)

Տ.

Այս վիճակ իրաց չէր կրնար մշտապէս ըլլալ: Ի Տարիէ փոփոխութիւն կամ նորագութեան մնալ պիտի գտնէր, ք Տարիէ պիտի գար ժամանակ որ ժողովրդական բարբառն ի դիր առնուէր, յերեւան ելլէին առակական գրութիւնք: Հասարակօրէն կ'ըսէ թէ ժողովուրդն իբր ընտանի տղգմանք կ'իմանայ իբր Տարկաւորն ու օգտակարն էլթէ որոշակի եւ պայծառ բընեմանք ոչ, անորոշ եւ ազօռ գաղափարով: Այսպիսի պէտք էր ըլլալ ի վերջին ժամանակ ժողովրդեան մեծագոյն մասին զգուծումն նկատմամբ առաջիկայ նիւթոյն: Ըստ շարունակուող Տմութեան գրաբարի՝ պէտք էր զգալ թէ կարօտ է խօսած եւ հասկըցած լեզուա գիրք ունենալու:

Եւ ինչ կար աւելի ընական՝ քան բազմայ նաեւ գրութե աւեննալ այն լեզուն, որ հասարակ եւ սովորական էր ժողովրդեան ամեն գառուց մէջ, ամէն կողմ ի կիր արեւալ՝ արտաքոյ եկեղեցոյ, թէ գեղացոյն իրձթին եւ թէ թագաւորաց եւ իշխանաց արարանից մէջ, այն լեզուն, կ'ըսենք, զոր իրենց սեպհական իր համարէին ոչ աշխարհական մարդիկ միայն, այլ նաեւ եկեղեցականք եւ բարձրաստիճան իսկ եկեղեցականք, եւ այն՝ ծ. գործն (թերեւս նաեւ աւելի հին ժամանակներէ) սկսեալ: Այսպէս Խարով Անձեւացի, հայր Գրիգորի նարեկացոյ, Խակասկան բարբառն իւրացոյցանելով, կը զրէ. «Ստուեր ախ, զոր մի՛ շուք չոկէդ», գարնակն՝ «Վմրող է, զոր մի՛ համ «բողն սեփն», (ի մեկն. պարզի, տպ. Վենետ. էջ 29 եւ 55.) թող զայլ սեռացոյնս, որ յամախ նոյն ձեռով կը բացատրեն առաջօրէն յարբառոյն յատուկ բառերն:

1 Գրաւոր կենսը՝ բանասեր բարեկամք ո՛ր Վիննայէ դպրատեան նորարար խնդրելով պատասխան կը յայտնէր գրութե տպակն: «Այ սոսմ՝ պաշտած երեւեցաւ առակական ըմբռնմանց տեղի տալ ի տառագարձութեան մասին:»

Հարկ էր որ ժողովրդեան այս գաղափարն՝ ինչպիսի եղանակաւ եւ ի՞րագործուէր, գարնան տարուէր զգացուած կարօտութեան. հարկ էր որ երբ եւ իցէ՛ հասարակաց բազմանքն իբր կատարուէր, միով բանի՛ր՝ ժողովրդական բարբառն ի դիր առնուէր: Արդեանք իսկ այդ գարնանը մտնացած գործն ի գլուխ եկաւ, սկսաւ առակական գրականութիւնն, եւ մի անգամ սկսեանք յառաջ գնալ, ի սկզբան սնդ յամբարջլլ եւ ընդհանրեմանք՝ որչափ կրնայ դուշակուիլ մինչեւ ցարդ մեր ձեռքն հասած գրութիւններէն, իսկ յետոյ՝ արագ եւ անընդհատ:

* * *

Ինչպէս ամէն մարդ ինքնին կը տեսնէ, այս նորամուտ առակական գրութեամբը՝ հայ գրականութիւնը մեծ կերպարանափոխութեան ներքեւ իյնալու էր, ոչ ըստ ներքին հանգամանաց կամ ըստ լեզուին միայն, այլ նաեւ ըստ արտաքին պարագայից:

Մեր հին կամ գրաբար մատենագրութեան յատկութեանց մին՝ որ ի սկզբանէ մինչեւ ցլեղնը հաստատուն եւ անփոփոխ մնաց, այն էր՝ լինել միշտ արդիւնք աշխատօրութեան գրեթէ միայն եկեղեցական գառուն, որ անտարակոյս իբր մասն իւր սեպհական պաշտաման կը նկատէր գրաւոր գործունէութիւնն: Եթէ ի հանդիսի անցնենք զբազմապաքաղմութիւ զունգն՝ որ Ե. գարնէ մինչեւ ծԲ. գար իրենց գրաւոր վատասովքը ծանօթ են յազգիս, կարգ ըստ կարգէ մեր առջեւ կ'ընկնէ կոմսիտիոսանք, եպիսկոպոսանք, վարդապետք, երիցանք, արեղայք, միով բանի՛ր՝ կրեական վիճակի ամէն գառներէ անկերը: Ընդ հակառակն՝ աշխարհական կարգէ մարդիկ, — թէ եւս գոնեայ յառաջին դարս մատենագրութեան հմուտ էին գրաբարին, եւ ամանք իրենց ուսումնասիրութեան եւ ընթերցարարութեան ցոյցն իսկ տաւան են՝ այլեւայլ գրոց շարժուելի եւ սկզբնապատճառ ըլլալով, — որչափ մեզ ծանօթ է՝ կարծես թէ սկզբաբը հեռու կեցած են գրաւոր գործունէութենէն, զոր թերեւս օտար կը համարէին իրենց վիճակէն: Ընդ մասեւ նապիր եւ ընդ թարմանիչ, սկսեալ ի Սահակայ եւ ի Մեսրոպայ՝ մինչեւ ցլեղնը՝ հայ եւ նորին առաւանակից չամբարնայի, միայն ամենամանօրէններն առնելով՝ հարիւրէն աւելի հեղինակաց մէջ՝ հաղիք ի ժ.Վ. դարու կը գտնենք զԻր. Մալխասար իշխանն, Գրիգորի Վկայտարի հայրն, որ յաշխարհականաց մասնակցած է գրականութեան թէ արձակ եւ թէ շաբաբերական գրամտովք, որք զունեայ ըստ մասին ցնձը հասած են:

Մեծ ուշադրութեան արժանի է մեր հին մատենագրութեան այս յատկութիւնն, եւ ուսումնասիրաց կարեւոր նիւթ կրնայ մտաւարարել աստիարական. քաղաքական հետաքոտութեանց եւ խարճարածութեանց: Վասն զի թէպէտ ի քրիստոնէական գրականութեան միջնորդանէն համարեն ազգայ եւս կը նշարուի նոյնպիսի երեւոյթ, բայց ոչ այնու ընդարձակութեամբ կամ սաստիկութեամբ որչափ ի մերս: Արցախէ անորոշ մէր ալ սովաւաւոր են աշխարհական մատենագրը՝ համեմատութեամբ եկեղեցականք. բայց իսկ բաւական թ.ուով, որ ընդարձակ մատենակն իսկ հարաւորացած են իւրաքանչիւր իւր ազգին գրականութիւնն՝ նոյնպիսի եւ թերեւս աւելացոյն մտաբուութեան արժանի է